

Тема 5. Проблеми українського державотворення.

період національно-державного самовизначення (1996–2004 рр.) визначався, передусім, пролонгацією правління та посиленням позицій Президента, подальшим зрощуванням олігархічних і державно-владних кіл, маргіналізацією більшості соціальних прошарків, кількісним зростанням учасників громадянського суспільства.

Для національно-державного самовизначення цей період і процеси, які відбувалися протягом 1996–2004 рр., були неоднозначними. З одного боку, було здійснено низку важливих кроків для міжнародної суб'єктності України, налагодження внутрішньої соціально-економічної ситуації, інституційної розбудови демократичної системи, з іншого – дедалі відчутніші розриви між декларованими політичними цінностями і дійсними реаліями політики, демократичними орієнтирами та недемократичними вчинками політичних акторів, що посприяли атомізації і подальшому «розмиванню» світоглядних основ українського суспільства як цілісного соціального організму.

Прямий вплив Л. Кучми на політико-культурні, державотворчі процеси та більшість політичних інституцій країни залишався непорушним аж до революційних подій кінця 2004 р. Розширення сфери тіньової політики Президента супроводжували фальшування виборів 1999, 2002, 2004 рр., імітація референдуму 2000 р., розправи з політично незгодними, відсутність чітких правил політичної гри, лояльний та деградований інститут парламентаризму, формалізація багатопартійності, громіздкі та корумповані структури державного управління, обмежені можливості місцевого самоврядування, коливання між євроімітаційною та проросійською зовнішньою політикою України.

Конституційно закріплена президентсько-парламентська форма правління фактично зміцнила на посту позиції Л. Кучми, що унеможливило конституційну консолідацію, створення демократичних політичних інституцій, дієвих механізмів їхнього функціонування та діяльності усіх, у тому числі й національно-демократичних, політичних акторів. До того ж, багатьма суб'єктами політичного процесу, зокрема й у середовищі національно-

демократичної еліти, прийняття Основного закону інтерпретувалося як перемога української державності, але значно меншою мірою йшлося про нагальні потреби продовження конституційного процесу, консолідації зусиль для втілення проголошених основ суверенності, демократизму, гуманізму, наукової обґрунтованості, історизму, гарантованості державного ладу.

Досліджуваний період, 1996–2004 рр., відповідно до нашої періодизації – окремий етап національно-державного самовизначення України. Базові домінанти самовизначення громадян у цей період формують невиправдані суспільні очікування, посилення відчуття непевності, тимчасовості, неспроможності, що стійко закріпилися у політичному дискурсі незалежної України, внесли зміни у розуміння політичного процесу загалом та інституційних структур зокрема. Поступово державний апарат у громадян асоціюється з широким і ненормованим, деморалізованим і нічим не обмеженим спектром засобів політичної діяльності: інтригами, зрадництвом, провокаціями, компроматами, службовими зловживаннями, хабарництвом, купівлею мандатів, бійками між депутатами, бездіяльністю та навіть політичними замовленнями на вбивства. Імітація державницької діяльності у ці роки відстежується і на прикладі штучного протиставлення різних типів ідентичності українських громадян: мовної, регіональної, територіальної, етнічної, історичної, релігійної та інших. Чимало рішень у офіційному дискурсі політики ідентичності, історичної пам'яті, мовного, символічного простору держави подаються у дусі контroversійності. Державному апарату суттєво бракувало не лише прозорості, але й власне громадського контролю.

Налаштовані на політичну модернізацію, демократичне реформування в національних інтересах опозиційні сили переживали серйозні організаційні кризи, які ускладнювалися в умовах все більшої криміналізації й олігархізації політичного процесу. Криза інституту виборів, парламентаризму, деморалізація української політики загалом знаходить своє відображення і у роботі опозиційних структур, які дедалі більше ставали негнучкими, конформістськими, обмеженими у виборі доступних моделей ефективної політичної діяльності. Світові тенденції демократизації політичного і, зокрема,

партійного життя в українських умовах жорсткого адміністративного тиску неоднозначно відобразилися на можливостях й без того хиткого самовизначення прихильників і послідовників національно-демократичних сил України наприкінці 1990-х рр. Конфлікт поколінь, спільні демократичні прагнення і одночасне непорозуміння щодо визначальних принципів і методів політичної боротьби, брак політичної волі, відсутність харизматичного лідера, недоліки міжрегіональної комунікації вирішальним чином позначилися на можливостях дієвої опозиції. Навіть в умовах відносно вигідних позицій після парламентських виборів 2002 р. націонал-демократичні сили не змогли сформувати коаліційний уряд, що видавалося цілком можливим за багатопартійної системи. Характерно й те, що маргіналізація національно-демократичних сил в Україні відбувалася на тлі загальної маргіналізації українського суспільства, його дегуманізації, недовірливості, соціальної аномії, відсутності ціннісно-нормативних основ для самовизначення і консолідації, збереження орієнтирів радянської доби, правового нігілізму, політичного абсентеїзму, невпевненості людей у власному майбутньому, нових викликів урбанізації.

Закріплене Конституцією право на самовизначення українським народом та його державними управліннями здійснювалося непослідовно й у частині зовнішньополітичних відносин. Загальні тенденції, властиві для світового політичного процесу і європейських інтеграційних практик зокрема, як і регіональні особливості, суттєво вплинули на критерії вибору шляхів демократизації України. Обрана пануючим політичним класом у вказаний період політика багатовекторності у контексті сьогоднішніх зовнішньополітичних реалій може розглядатися як її реальний результат, загроза національно-державній самовизначеності. Поведінка та прийняття рішень основних акторів від імені України на міжнародній арені часто не відповідали вимогам часу, відзначалися інерційністю, несамостійністю, зовнішнім демократичним антуражем.

Однак за президентства Л. Кучми Україна все ж здійснила ряд важливих кроків для того, аби відбутися як цілісна, незалежна держава. **До здобутків зовнішньої політики цього періоду діюча влада відносила активну участь у**

складі органів системи ООН; демілітаризацію України, взяті зобов'язання без'ядерності; перші вісім самітів Україна-ЄС; комплексне залучення правових, дипломатичних та частково військових ресурсів для відстоювання державних кордонів у конфліктах з Румунією і Росією; режим особливого партнерства з НАТО, декларацію стратегії приєднання до Альянсу як повноправного члена. У просторі колишніх радянських республік Україна здійснила важливий крок до створення балансуєчого важеля протистояння російському впливу та фактично ініціювала утворення ГУАМ серед країн регіональної організації за демократичний та економічний розвиток.

Пошуки геополітичної ідентичності України ускладнені реаліями глобального світу, які не завжди були адекватно представлені у власне українському публічному дискурсі. В інформаційному просторі України досі особливо значиме місце відводилося саме Російській Федерації, до того ж вільно поширювалися ідеї «русского мира», що мали безпосередній вплив на геополітичні орієнтири і свідомість громадян. Псевдодемократична риторика правлячих кіл в Україні дедалі частіше була орієнтована виключно на фінансову підтримку і матеріальну допомогу з боку Заходу. Участь в інтеграційних проектах на пострадянському просторі під егідою РФ означала фактичну залежність від неї інших країн-учасниць. Утверджений на початку 2000-х рр. у Росії специфічний тип державного управління – у напрямі до неототалітарного, ізольованого у світі – для проросійськи налаштованих політичних кіл України став зразком для наслідування та створював додаткові обмеження щодо подальшої демократизації і європеїзації. Натомість національно-державницьке самовизначення, утвердження територіальної ідентичності потребувало виразних державних заходів, глибоких освітніх, культурних, наукових ресурсів, які б допомогли увиразнити цілісність країни, вберегти її від зовнішніх посягань.

Роки ненормованої корупції в Україні, деградація більшості важливих демократичних інститутів, втрата ядерного статусу, погіршення ситуації із забезпеченням прав і свобод людини і громадянина сформували перші загрози для втрати цілісності країни, її вразливості до зовнішньої інтервенції,

уможливили сприйняття України закордоном як держави, яка не склалася. У житті ж пересічних українців багатовекторність, декларована політиками, започаткувала тривалі непорозуміння, конфлікти ідентичностей, лояльність до «подвійних стандартів». Регіональні відмінності зовнішньополітичних прераференцій для правлячого режиму також склали зручні основи політики багатовекторності. Зрештою, навіть у 2004 р., виходячи з наведених у роботі соціологічних моніторинрів, найбільш імовірно громадяни голосували не стільки за західний вектор, скільки проти невизначеності, багатовекторності, яка вже досить довго не виправдовувала себе.

Брак політичного лідера і надійних зовнішніх партнерів, внутрішньопартійні розколи, посилення лівих сил, олігархізація країни наприкінці 1990-х рр. означали для прихильників націонал-демократичних ідей серйозні та багаторічні випробування на стійкість, зобов'язували до перегляду системи підготовки нового покоління лідерів, а також до організаційних змін, залучення широких кіл громадянського суспільства до виявлення активної політичної позиції. Громадські та політичні об'єднання України концентрували немало зусиль для того, щоб показати в усьому світі, що права, свобода, гідність, незалежність, громадянство, державність – невід'ємні цінності українців. Перші результати відповідної роботи спостерігалися вже протягом масових протестів «Україна без Кучми», «Повстань, Україно!» та ін.

Помаранчева революція винесла на поверхню широкого громадського обговорення пласт актуальних проблем, що досі залишалися «непроговореними» або й зовсім прихованими. Важливим здобутком наукових і освітніх закладів, професійних спілок, соціально-політичних експертів, соціологічних центрів, окремих громадсько-політичних об'єднань, засобів масової інформації, новітніх мереж глобалізованого світу вважаємо поступове формування в Україні на загал спільних, усвідомлених, критичних уявлень про належні цілі та перспективи політичного, правового, соціального, економічного, культурного, комунікативного розвитку у світлі демократичних прагнень. Накопичений багаж бар'єрів і перешкод для демократичних реформ, невдалий досвід апробації опозицією існуючих каналів політичної дії, неспроможність та небажання

політичного класу здійснювати політичну модернізацію спровокували перші хвилі, а згодом масові акції народної непокори, повертаючи позасистемні, маргіналізовані прошарки у сферу політичної активності. Критична маса відсторонених від політики громадян, зрештою, використовуючи відносно радикальні інструменти політичної участі, під час президентської кампанії 2004 р. зуміла артикулювати і агрегувати національні інтереси і, найголовніше, – утвердитися у своєму самовизначенні як самостійної, державницької, цивілізованої, цілісної спільноти. Впізнавані за помаранчевим забарвленням, незгодні з політикою невизначеності – ці широкі соціальні групи та їх провідники окреслили подальші напрями суспільно-політичного розвитку України та викликали серйозний міжнародний резонанс.

Під час Помаранчевої революції процес національно-державного самовизначення проходить своєрідне «випробування» на демократичність і стійкість, зрештою, стверджує право громадян вільно і мирно захищати свої інтереси. У ході виборчої кампанії 2004 р. укотре увиразнюється ненасильницький спротив як рідкісна, але цінна риса політичної культури українських громад, як необхідна якість культури опозиційної діяльності у псевдodemократичній політичній системі. Український народ та незгодні з «кучмізмом» політичні сили зуміли згуртувати зусилля, налагодити альтернативні канали комунікації, розробити стратегічні кроки для зміни правлячих осіб при владі мирним і законним шляхом. Боротьба за смисли в Україні не завершується кардинальною зміною системи влади, але увиразнює хиткість недемократичного режиму, відносну скороминучість персоналізації державної влади, а також демократичні прагнення громадян.

Теза про експорт революції, схожість революційних подій в Україні та ряді інших країн дозволяє окремим дослідникам наполягати на спланованому і штучному конструюванні протестних настроїв, привнесенні їх ззовні. Водночас, чимало і вітчизняних, і зарубіжних політологів розглядають події президентської кампанії 2004 р. як нові виклики самостійності політичного мислення, зміну інституційного дизайну, змістовні перетворення суспільно-політичних дискурсів, національно-державне самовизначення.

